

ХУДОЖНЯ ІМПРОВІЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ МИСТЕЦЬКИХ УПОДОБАНЬ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ У СФЕРІ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті проаналізовано явище мистецьких уподобань учнів ЗНЗ у сфері музичного мистецтва. Обґрунтовано сутність та зміст поняття «музичні уподобання», виявлено його спільні та відмінні риси від категорій «музичний смак» та «музичний інтерес». Представлено та схарактеризовано музичну імпровізацію як засіб формування мистецьких уподобань учнів на уроках музики.

Ключові слова: *художня імпровізація, мистецькі уподобання, музичний смак, музичний інтерес.*

Швидкі глобальні зміни та інноваційні виклики, які відбуваються у суспільстві загалом, спонукають до формування особистості нового зразка – адаптивної, пластичної, яка здатна не лише швидко засвоювати спеціальні знання, уміння і навички, але й виявляти швидку реактивність та гнучкість у дії. Здатність змінювати свої інтереси, розвивати художні смаки та потяги дає змогу почуватися вільно у широкому творчо-інформаційному просторі. Тому в системі масового музичного виховання та освіти основний акцент припадає не стільки на здобуття спеціальних теоретичних знань, скільки на розширення інтонаційно-образного досвіду учня, розвиток його емоційного відгуку на музику, стійкого інтересу до музичного мистецтва, і що найголовніше – на формування уподобань.

Отже, одним із пріоритетних завдань сучасної мистецької освіти є розвиток і формування у підростаючої особистості художньо-естетичних уподобань, які згодом пронизуватимуть усе її життя. Що стосується розуміння уподобань особистості у сфері музики, то це явище не є до кінця вивченим. Очевидно, що із зазначеною проблемою ми стикаємось тоді, коли особистість не здатна проявити самостійне ставлення до художнього: виразити творчу свободу у виборі художньо-естетичних ідеалів, звукообразальних образів, а також тоді, коли ця неспроможність негативно позначається на її подальшій творчій самореалізації. Тому проблема формування мистецьких уподобань є особливо актуальною в межах навчання учнів

основної школи, адже саме в цей період відбувається становлення свідомості особистості учня, формуються його стійкі світоглядні позиції, навички творчої самореалізації тощо. У зв'язку з цим постає гостра необхідність пошуку ефективних шляхів та методів формування мистецьких уподобань у сфері музичного навчання учнів ЗНЗ.

Як уже зазначалося, проблема формування мистецьких уподобань не є дослідженою на належному теоретико-методологічному рівні. До загальних проблем естетичного виховання та частково проблем формування музично-естетичних уподобань зверталися філософи (В. Андрущенко, Ю. Борев, В. Касьян, А. Колесніков), психологи (Л. Виготський, В. Петрушин, В. Ражніков, Б. Теплов), педагоги в галузі мистецької освіти (Б. Асаф'єв, Ю. Алієв, П. Бурдьє, В. Дружинін, А. Луначарський, Г. Падалка, О. Рудницька, О. Семашко, В. Суханцева, Т. Чередніченко).

Метою статті є аналіз явища мистецьких уподобань учнів ЗНЗ у сфері музичного мистецтва, обґрунтування сутності та змісту понять «музичні уподобання», «музичний смак» та «музичний інтерес», характеристика музичної імпровізації як засобу формування мистецьких уподобань учнів на уроках музики.

Вивчаючи естетичні уподобання, науковці тлумачать їх як симпатії або антипатії особистості до визначених об'єктів (Е. Абдулін, Л. Беземчук); потреби особистості (Ю. Алієв); інтереси та художній досвід особистості, що надає можливість індивіду спілкуватися з прекрасним або брати активну участь у його творенні (М. Верб, В. Волинкін, М. Горбунова); сукупність здібностей, знань та особистісного досвіду, які забезпечують розвиток емоційно-почуттєвої сфери особистості в процесі художньо-естетичної діяльності (Д. Кірнарська); зацікавленість людини в художніх цінностях, які необхідні для осягнення мистецьких явищ (О. Рудницька); наявність інтересів особистості, що дають їй можливість виявити музично-естетичне ставлення до навколишньої дійсності (Г. Падалка).

Аналіз вищеперелічених досліджень доводить: у вітчизняній та зарубіжній практиці дефініцію «уподобання» часто ототожнюють із близькими за змістом термінами «естетичний смак», «інтерес», нерідко «потяг». Однак спостереження та педагогічна практика свідчать, що відмінність між ними існує.

Як зазначають науковці в галузі мистецької освіти, категорії «смак» та «інтерес» є класичними, відносно стійкими формами прояву естетичного ставлення особистості до мистецтва. Щодо уподобань, вони виступають як *тимчасова* форма естетичного ставлення до почутого. Вочевидь, для більш детального розуміння сутності терміна «уподобання» необхідно з'ясувати його відмінність чи схожість з вищезазначеними синонімічними поняттями.

Аналіз досліджень з проблем виховання музичного смаку (Б. Бечак, Л. Дмитрієва, Н. Черноіваненко, Д. Кабалевський, О. Радинова, В. Шацька) дає змогу тлумачити його як відносно стійке явище. Це пояснюється тим, що педагоги-музиканти часто підкреслюють важливу роль високохудожніх творів у формуванні музичного смаку. Наприклад, педагог Н. Л. Гродзенська неодноразово наголошує на тому, що «художній смак дітей слід виховувати на високохудожніх творах, доступних їхньому віку» [2]. Тільки у тому випадку, якщо діти звикнуть слухати справжню музику, можна розраховувати на те, що у них поступово виробиться вміння цінувати справді художні твори, вміння відрізнити їх від творів нехудожніх. Слухаючи нові твори, діти мимоволі порівнюють їх з уже знайомими, і це порівняння позначається на їхньому ставленні до нового твору. З цієї думки випливає те, що музичний смак – відносно стійке явище, яке виховується на вже готових зразках світової класики, готових звукообразжальних формах та художньо-естетичних моделях. Таким чином, особистість має сформований на певний період арсенал оцінних ставлень, на основі яких вона може чітко виразити своє естетичне ставлення до почутого (тобто, проявити музичний смак): «така музика мені подобається, а така – не подобається».

Щодо проблеми розвитку музичного смаку, уваги заслуговує дослідження В. Н. Шацької. Педагог розуміла музичний смак як певний рівень музично-поетичних вистав, який дає можливість відзначати і цінувати прекрасне в музиці, тобто її ідейність і змістовність, правдивість та щирість відчуттів, яскравість і переконливість музичних образів та всіх виразних засобів музичного твору. На основі цих навичок активного сприйняття і першої критичної думки з'являється великий інтерес і задоволення від достовірно художньої музики в усіх її видах, включаючи й образи народної творчості, і доступні

твори великих композиторів минулого, і найрізноманітнішу за жанрами, але високоякісну музику сучасних авторів [5].

Отже, аналізуючи вищеописані наукові позиції, можна зробити такі висновки. Музичний смак найкраще формується через уміння сприймати і давати оцінку почутому, відторгнення одних і прийняття інших художніх ідеалів, а уподобання – через самостійний творчий пошук. Таким чином, зауважимо, що музичні уподобання найкраще формуються через безпосередню участь у творчості, яку якнайкраще демонструє мистецтво імпровізації.

Щодо категорії «музичний інтерес», то він виражає творчий стимул (імпульс) до сприйняття і занять музикою. Музичний інтерес виражає такий мотиваційний стан, який спонукає особистість до самостійної творчо-пошукової діяльності. Він виникає на основі пізнавального потягу до різних видів художньої діяльності (гри, композиції, імпровізації). Під впливом інтересу розвиваються музична спостережливість, інтелектуальна активність, загострюється робота уяви, посилюються мимовільна увага, зосередженість.

Успішність вирішення проблеми формування музичного інтересу багато в чому залежить від професійної компетентності педагога, його вміння перетворювати спілкування учня з музикою на повноцінну художню діяльність.

Аналізуючи поняття «музичний смак», «інтерес» та «уподобання», їх спільні та відмінні риси, доходимо висновку, що мистецькі уподобання учнів у сфері музичного мистецтва – це *тимчасова форма активного ставлення учнів до продуктів художньої діяльності, яка виражає їх особистісні надбання, отримані у процесі сприйняття музичних творів.*

Практика свідчить, що мистецькі уподобання учнів загальноосвітньої школи можуть відрізняються від уподобань учнів, які окрім основної школи відвідують музичну чи художню школу, беруть уроки вокалу, грають у театральному гуртку чи танцюють у хореографічному ансамблі. Їх відмінність полягає у змістовності, стійкості та сформованості тих чи інших смаків, потягів, наявності вражень, які учні отримали в позаурочній діяльності. Можна стверджувати, що позашкільна художня діяльність учня більшою мірою націлена на виховання творчого Я особистості, ніж програми із музичного мистецтва у ЗНЗ.

Кожна особистість (у нашому випадку учень) по-своєму виявляє інтерес і захоплення музичним мистецтвом, віддає перевагу якомусь музичному жанру, улюбленому композиторові, окремому твору, маючи певний досвід слухання. Тобто, смак, інтерес школяра до художньої творчості виникає на основі наявного слухацького досвіду. Уподобання формується завдяки здатності до гнучкості, пластичності, динамічності.

На нашу думку, основна причина труднощів формування уподобань учнів ЗНЗ у сфері музичного мистецтва полягає в тому, що шкільна програма з музичного мистецтва спрямована на виховання хорошого слухача, який у майбутньому зможе добре орієнтуватися у жанрах та стилях музики, вмітиме її інтерпретувати, володітиме історією музики та знатиме основних її представників. Звідси багато уроків, присвячених прослуховуванню різноманітної музики, вивченню різних пісень. Однак варто зауважити, що необхідно виховувати не просто правильного слухача, а таку особистість, яка зможе творчо виражатися через художню творчість (мати уподобання).

Щодо музичних уподобань учня основної школи, то вони формуються під час загального естетичного виховання в умовах естетичної діяльності, у побуті, завдяки опануванню музично-естетичним досвідом. Естетична діяльність охоплює різні цикли художньо-естетичних дисциплін, а також участь у позашкільній художній діяльності. Ми вважаємо, що у розвитку музичних уподобань учнів основної школи важливу роль відіграє урок музики. Вчителю важливо використовувати різні види діяльності, такі як: спів, вокальні імпровізації, голосові ігри, слухання музики, у процесі якого важливо давати завдання на активізацію слухового уваги, навчально-ігрова діяльність, інсценівки, гра на музичних інструментах. Кожен вид зазначеної діяльності має на меті розвиток музичного сприйняття, розширення творчих кордонів. Усі разом вони здатні виховувати в учня любов до музики, емоційний відгук на художнє, розвивати інтерес та музичний смак, формувати художньо-естетичні уподобання. Одним із найефективніших видів діяльності та шляхів формування мистецьких уподобань у сфері музичного мистецтва виступає імпровізація.

Отже, на сьогодні цінним є вивчення досвіду формування мистецьких уподобань особистості, зокрема учнів основної школи, через мистецтво імпровізації.

Імпровізація в художньому мистецтві є особливо значущою і суттєвою, оскільки вона пришвидшує пізнавальний процес, збагачує творчу палітру за методом «проб і помилок», творчістю «навпомацки», «раптом» і «напролом» [3].

Термін «імпровізація» походить від латинського (*improvises* – непередбачуваний, *ex improvise* – без підготовки) і вказує на *раптовість* як на головну ознаку процесу імпровізації. При цьому імпровізація у виконавстві розглядається як «творчість з ходу», без попередньої підготовки.

Імпровізацію у музичному мистецтві тлумачать як одночасне створення і виконання художнього задуму. Музикант сідає за інструмент, бере декілька випадкових акордів, і на їх основі починають звучати пасажі, змінюватись гармонічні, ритмопластичні та тембральні відтінки. Так виникає музична імпровізація. Звідси легко простежується механізм імпровізації, в якому головним є – виникнення творчого імпульсу і наявність відповідної реакції на нього. Творчий імпульс є обов'язковим для імпровізації, оскільки він дає першочерговий поштовх до появи художнього задуму, до реалізації художньо-естетичних потреб музиканта. Не менш важливою у цьому процесі є миттєва реакція, завдяки якій музикант швидко знаходить необхідні на певний момент засоби художньої мови.

Проблема формування мистецьких уподобань через мистецтво імпровізації у сфері музичного мистецтва є практично не вивченою. Аналіз навчальної практики свідчить про те, що імпровізація як вид творчої діяльності майже не використовується на уроках музики в школі.

Так, у музичній педагогіці і навчальній практиці її передусім вивчали і використовували як засіб виховання дітей (Б. Асаф'єв, П. Вейс, Ж. Далькроз, Д. Кабалевський, Б. Теплов, В. Шацька, К. Шпаковська, Б. Яворський); як засіб розвитку творчих якостей і здібностей учнів (О. Винокурова, Н. Зенкіна, І. Золотова, К. Орф); ефективний спосіб розвитку креативності (Т. Дмитріївна); як метод навчання, що розвиває свободу ігрового апарату (І. Золотова); як ефективну форму роботи, що забезпечує успішне формування й удосконалення виконавських умінь та навичок (С. Олійник, С. Степанова, Н. Сродних, В. Усачова). Окремим питанням було навчання джазової імпровізації, якому приділяли увагу такі педагоги,

як Д. Бейкер, І. Бріль, Дж. Кокер, Ю. Козирьов, Ю. Маркін, Дж. Мехіган, Дж. Рассел, О. Степурко.

Аналіз досліджень дає змогу вивчити важливість мистецтва імпровізації у сфері музичного мистецтва, зокрема для формування мистецьких уподобань учнів. Розуміючи художню імпровізацію як активну творчу діяльність, у процесі якого створюється художній продукт, можна зробити висновок, що імпровізація пришвидшує пізнавальний процес учнів і таким чином сприяє формуванню мистецьких уподобань. Під час художньої імпровізації учень самостійно пізнає широкий світ творчості і у такий спосіб проявляє гнучкість, динамічність, тобто змінюється.

До ХІХ століття імпровізація у виконавстві розумілася як необхідна виконавська навичка. Однак, починаючи з ХХ століття, у формуванні гармонійної особистості індивідуума пріоритетним напрямом став творчий розвиток особистості, а в музичній педагогіці музичну імпровізацію почали використовувати як засіб розвитку творчих якостей і здібностей учнів (П. Вейс, Ж. Далькроз, К. Орф). Так, у К. Орфа вільна імпровізація була і залишається основою музичного розвитку дітей. Е.-Ж. Далькроз використовував імпровізацію в навчанні музики і ритміки для формування уяви, пластичного сприйняття і композиційного мислення учнів. Ідеї Е.-Ж. Далькроза де в чому перегукувалися з ідеями К. Станіславського, особливо стосовно методу фізичних дій і розуміння найтіснішого зв'язку між емоційним переживанням та темпо-ритмом перебування актора в ролі. Цікаво, що Е.-Ж. Далькроз використовував музичну імпровізацію, завершуючи нею кожен етап навчання – закінчення уроку. В імпровізаційних вправах педагог спирався на звук, ритм, динаміку й енергію музичної теми, усвідомлені через тілесні імпульси, де гострота музичного почуття залежить від гостроти фізичного сприйняття. Через пластику учні освоювали поняття темпу, ритму, гармонії, сольфеджіо. Сам педагог характеризував імпровізацію як «швидко, безпосередню, інструментальну композицію» [6, с. 75]. Імпровізація в методиці Е.-Ж. Далькроза вимагала синтезу фізичної, пластичної та інтелектуальної основи обдарування, тобто нерозривної єдності душі і тіла учня [6].

Означену проблему досліджували також такі педагоги-музиканти, як Б. Асаф'єв, Д. Кабалевський, Б. Теплов,

В. Шацька, Б. Яворський та інші, які підкреслювали, що творчість є природною для дитини, оскільки відповідає її потребам і можливостям. Так, слушно підкреслює науковець В. Усачова, що цінність дитячої музичної імпровізації полягає не в умінні створювати будь-які конструкції, а в потребі цих учнів, готових до вираження свого душевного стану, важливої думки. І саме через музичну гру вони висловлюють світ своїх захоплень, настроїв, розвивають власну індивідуальність й емоційність, формують свої уподобання [4, с. 3-5].

У теорії Б. Асаф'єва щодо музично-творчого розвитку одним із видів музичної діяльності дитини на уроці було створення музики, в основі якого – імпровізація. На думку Б. Асаф'єва, людина, що випробувала радість творчості навіть у мінімальному обсязі, стає іншою за психологічним складом, ніж людина, яка тільки наслідує акти інших; що той, хто в будь-якому з мистецтв зумів створити хоч крихту свого, відчуватиме й розумітиме це мистецтво глибше й органічніше, ніж той, хто не зробив цього; що музичне просвітництво не принесе бажаних плодів, якщо робота з дітьми та юнацтвом не піде по шляху виклику творчого інстинкту і виховання творчих навичок [1].

Важливо, що ще в 20-ті роки ХХ століття Б. Яворський першим закликав до масового розвитку у дитини навичок композиції, і запровадив дитячу музичну творчість як обов'язковий вид діяльності на уроках музики в загальноосвітніх школах. Д. Кабалевський у 70-х роках ХХ століття увів до програми з музики для загальноосвітніх шкіл музичну (ритмічну) імпровізацію як різновид творчої діяльності учнів. Концептуальні ідеї Б. Асаф'єва і Д. Кабалевського надалі продовжили і розвинули Н. Ветлугіна, Л. Горюнова, І. Дзержинська, А. Ходькова, Л. Школяр та інші вчені-педагоги. Так, педагоги-науковці Н. Ветлугіна А. Ходькова у своїх працях писали про етапність музично-творчого процесу, починаючи з вибору сюжету до виникнення самого задуму з подальшою його реалізацією дошкільнятами та молодшими школярами.

Варто зауважити, що між імпровізацією як видом художньої діяльності та уподобаннями (як тимчасовою формою особистісного ставлення до художнього) можна помітити деяку схожість. Ця схожість дає нам змогу розглядати художню

імпровізацію як засіб формування мистецьких уподобань учнів основної школи у сфері музики.

По-перше, спільним між імпровізацією та уподобаннями є ті творчі процеси та механізми, які закладені в їх сутність. Якщо тлумачити уподобання як тимчасову форму естетичного ставлення особистості до художнього, тобто щось динамічне, пластичне, плинне, то необхідно зважити на те, що всі ці перелічені якості містить у собі й імпровізація. Ми розглядаємо імпровізацію як вид активної творчої діяльності, в основі якого лежить творча свобода. Таким чином, процес імпровізації яскраво демонструє вищезгаданий динамізм.

Основним етапом формування музичних уподобань особистості є «вихід за межі» творчого сприйняття, розширення меж художнього пізнання. Імпровізація за своєю сутністю забезпечує «вихід за межі», здійснює пошук «тут і тепер», творчість «раптом і напролом», оскільки в її основі – творчий імпульс і швидка реакція на нього.

По-друге, логіка формування уподобань є близькою до процесу формування умінь та навичок імпровізації. В обох випадках в учня спочатку набуваються певні знання, проявляються інтереси та потяги, завдяки яким він надалі має змогу відчувати творчість із «власних рук». У нього формується самостійність мислення і свобода вибору.

По-третє, імпровізація може виступати як тимчасова форма музичного уподобання на різних етапах музичного розвитку особистості учня.

Отже, незважаючи на складність окресленої проблематики, наявність розбіжностей у тлумаченні уподобань, художня імпровізація слугує ефективним способом творчого розвитку особистості і засобом формування у неї мистецьких уподобань на різних етапах життя. Подальших досліджень вимагає аспект музичного навчання учнів ЗНЗ, використання художньої імпровізації на уроках музичного циклу. Також потребує розроблення методика формування мистецьких уподобань учнів на уроках музики через мистецтво імпровізації.

Література

1. Алексеев А. Из истории фортепианной педагогики / А. Алексеев // Хрестоматия. – Киев : Музична Україна, 1974. – 165 с.
2. Гродзенская Н. Школьники слушают музыку / Н. Гродзенская. – М. : Просвещение, 1969. – 77 с.

3. Мальцев С. О психологии музыкальной импровизации / С. Мальцев. – Москва : Музыка, 1991. – 88 с., нот.
4. Усачьова В. Импровизация и сочинение музыки как творческий метод развивающего обучения детей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02. теорія і методика навчання і виховання (по сферам і рівням навчання) / В. Усачьова. – Москва, 2002. – 34 с.
5. Шацкая В. Музыкально-эстетическое воспитание детей и юношества / В. Шацкая. – М. : Просвещение, 1975. – 200 с.
6. Dalcroze E. J. Rhythm music and education. – Hazell Watson and Viney Ltd., Aylesbury, Bucks, 1980. – P. 75.

И. С. Денисюк

**Художественная импровизация как способ
формирования художественных предпочтений
учащихся основной школы в
сфере музыкального искусства**

Институт проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины (9 ул. Берлинского, Киев, Украина)

В статье проанализировано явление художественных предпочтений учащихся ОУЗ в сфере музыкального искусства. Обоснованы сущность и содержание понятия «музыкальные предпочтения», выявлены его общие и отличительные черты от категорий «музыкальный вкус» и «музыкальный интерес». Представлено и охарактеризовано музыкальную импровизацию как средство формирования художественных вкусов учащихся на уроках музыки.

Ключевые слова: художественная импровизация, художественные предпочтения, музыкальный вкус, музыкальный интерес.

I. S. Denysiuk

Artistic Improvisation as a Means of Forming Artistic Preferences of Secondary School Pupils in Musical Art

Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

One of the priority objective of modern art education is the development and formation of the younger individual's artistic and aesthetic preferences, which will permeate all his (her) life. Obviously, we face this problem when the person is not able to express an independent attitude to art, to

express creative freedom in the choice of artistic and aesthetic ideals, sound and figurative images, and when this failure affects the future of creative self-realization. Therefore, the problem of forming artistic preferences is particularly relevant in the training of primary school pupils, as during this period the consciousness of the student, his (her) stable worldview, skills of self-actualization are formed and so on.

The article analyzes the phenomenon of artistic preferences of students of secondary schools in musical art. The author discovers the essence and meaning of the concept «musical preferences», determines its common and different features with the categories «musical taste» and «musical interest». Musical improvisation as a means of forming artistic preferences of students at music lessons is considered.

Keywords: *artistic improvisation, artistic preferences, musical taste, musical interest.*

References

1. Alekseev, A. (1974). *Iz istorii fortepiannoi pedagogiky* [From the history of piano pedagogy]. Kyiv: Muzychna Ukraina.
2. Grodzenskaia, N. (1969). *Shkolniki slushaiut muzyku* [Students are listening music]. Moscow: Prosveshcheniie.
3. Maltsev, S. (1991). *O psikhologii muzykalnoi improvizatsyi* [On the psychology of musical improvisation]. Moscow: Muzyka.
4. Usachova, V. (2002). *Improvizatsiia i sochineniie muzyki kak tvorcheskii metod razvivaiuschhego obucheniiia detei* [Improvisation and composition of music as a creative method of developmental education of children] (Dissertation Abstract, Moscow).
5. Shatskaia, V. (1975). *Muzyikalno-esteticheskoie vospitaniie detei i yunoshstva* [Musical and aesthetic education of children and teenagers]. Moscow: Prosveshcheniie.
6. Dalkroze, E. J. (1980). *Rhythm Music and Education*. Aylesbury, Bucks: Hazell Watson and Viney Ltd.

УДК 37.032:796.011.3–057.87

Н. Ю. Довгань, м. Миколаїв

ПРИНЦИПИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті описано загальні та специфічні принципи фізичного виховання студентів вищих навчальних закладів. Розкрито поняття «принцип» та «принципи навчання». Схарактеризовано такі специфічні принципи фізичного виховання студентів: легітимності, демократизації навчально-виховного процесу, системності,